

УДК 94(477):061-057.87 "192"

ХОРУЖЕНКО ХРИСТИНА,

кандидат історичних наук Красноармійського індустріального інституту

СТАН ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ В УСРР У 1920-і РОКИ

Стаття присвячена розгляду питань щодо соматичного, інфекційного та психічного стану здоров'я українського студентства в 1920-і роки, а також виокремленню факторів, які безпосередньо погіршували цей стан. Окремо висвітлені питання діяльності влади щодо боротьби з венеричними епідеміями, епідеміями черевного тифу, туберкульозу та іншими захворюваннями. Показано, що головним чином студентства тих років можна вважати виживання та самоорганізацію

Ключові слова: *здоров'я студентів, фактори впливу, епідемії, соматичний, інфекційний, психічний стан здоров'я.*

Постановка проблеми та стан її вивчення. Державна політика щодо захисту здоров'я студентства сьогодні і в минулому передбачала цілу низку заходів, які були покликані забезпечити мінімальні медичні та санітарно-гігієнічні норми, а також матеріальні потреби студентської молоді. Проте як у ті часи, так і сьогодні ці заходи навіть у сукупності не забезпечують мінімального прожиткового рівня, що, у свою чергу, безпосередньо впливає на стан здоров'я сучасних студентів.

Проблема соціального захисту студентства вже була предметом дослідження істориків. Так, у роботах М. Бистрова вивчені питання щодо стану захворюваності студентів, забезпечення їх житлом, одягом тощо [1]. Питання діяльності студентських організацій в УСРР у 1920-х рр. із захисту здоров'я студентської молоді та матеріального забезпечення студентства розглянуто в працях В. Липинського [2-3]. Серед сучасних істориків, які зверталися до вивчення соціально-побутових умов життя студентства в 1920-і роки, слід також відзначити О. О. Лаврут [4], В. І. Прилуцького [5], Г. І. Касьянова [6] та інших. Проте ці та інші дослідження присвячені в основному загальним процесам у системі освіти та формуванню світоглядних і моральних цінностей молоді покоління вказаного періоду, повсякденні ж їхні потреби й можливості їх задоволення, у тому числі й за допомогою органів влади, потребують подальшого аналізу.

Метою статті є аналіз питань, пов'язаних із факторами впливу на соматичний та психічний стан здоров'я українського студентства, а також державної політики радянського уряду щодо захисту його соціальних потреб.

Виклад основного матеріалу. На початку 1920-х рр. після семи років безперервних війн суспільство почало поступово повертатися до цивільного життя. Поверталась до нормального життя й українська вища школа. У цей час журнал "Студент революції" писав, що вища школа зараз - це зруйновані будівлі та повна матеріальна незабезпеченість професури й студентства [7]. Фактично в 1920-1921 навчальному році українське студентство голодувало. Керівництво інститутів і технікумів зверталось до Головпрофосу з проханням тимчасово розпустити студентів і припинити роботу ВНЗ. 15 серпня 1921 р. на засіданні малої колегії Головпрофосу було розглянуто питання "Про матеріальне становище інститутів", де був визнаний факт голоду. Але Головпрофос прийняв рішення студентів не розпускати й забронював за ВНЗ певну кількість хліба і крупи для харчування студентів [8]. Одночасно Головпрофос надіслав листа секретарю ЦК КП(б)У Е. Квірінгу, де повідомив,

що студенти ВНЗ голодують та потребують поліпшення житлових умов [9]. 4 жовтня 1921 р. мала колегія Головпрофосу почала розподіляти заброньовані продукти харчування по губерніях. Наприклад, ВНЗ м. Харкова отримали: технологічний інститут - 2000 пудів хліба, медичний - 2400, інститут народного господарства - 1000, сільськогосподарський - 1300 тощо [10].

25 жовтня 1921 р. колегія Головпрофосу розглянула проект декрету "Про соціальне забезпечення студентів" і внесла пропозиції до нього [11]. Цей Декрет РНК УСРР прийняла 6 грудня 1921 р. Він скасовував попередні нормативні акти, що регулювали соціальне забезпечення студентства й розподіл продовольства і встановлював нові стандартні норми забезпечення студентів харчами, взуттям тощо [12]. Цей декрет передбачив створення губернських комісій із надання продовольчої допомоги студентам ВНЗ. Губернські комісії були зобов'язані залучати на місцевому рівні додаткові матеріальні джерела й на ці кошти годувати студентів. У 1922 р. Харківська губернська комісія на своїх засіданнях прийняла рішення про залучення коштів губвиконкому, трестів, об'єднань інших суб'єктів господарювання для формування продовольчого фонду підтримки студентів. Окрім того, додатковим джерелом надходження коштів були студентські лотереї та благодійні акції [13].

В Україні в 1922 р. було отримано багатий урожай зернових і ситуація щодо харчування студентів значно покращилось, але залишалася складною. Більшість студентів отримувала продовольчі пайки. У січні 1923 р. колегія Головпрофосу встановила коло осіб, що мали право на отримання пайка. Сюди ввійшли студенти, які отримували стипендію, особи, направлені на навчання профспілками й комсомольськими організаціями без отримання стипендії [14]. Завдяки цим та іншим заходам голод серед студентів удалося зупинити. Проте переважна більшість студентів продовжувала голодувати. Про це свідчать результати обстеження студентів м. Харкова на предмет їхнього харчування Харківською губернською комісією з надання допомоги студентам у другій половині 1923 р. (табл. 1).

Як видно з таблиці 1, відсоток голодних студентів у більшості ВНЗ складав 20-30 %, а кількість повністю ситих коливалась від 12 до 26 %. Тобто лише кожен шостий студент повноцінно харчувався. У березні 1925 р. питання про матеріальний стан студентства розглядалось на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У, де було вказано на "катастрофічний стан" надходжень коштів у студентські фонди [16].

Таблиця 1. - Рівень забезпечення студентів продовольством [15]

ВНЗ	% напівголодних	% голодних	% ситих
Сільськогосподарський інститут	73	10	17
Ветеринарний інститут	65	23	12
Технологічний інститут	64	23	13
Медичний інститут	58	30	12
Інститут народного господарства	49	30	21
Інститут народної освіти	46	28	26

Починаючи з 1922 р., більшість студентів харчувались у студентських їдальнях. Частина - безкоштовно, частина - оплачувала обід за пільговими цінами, ще частина купувала їжу за повну ціну. У 1928 р. понад 80 % студентів харчувались у їдальнях, вартість обіду становила від 30 до 50 коп. Якщо враховувати розмір стипендії того часу, то витрати на їжу забирали у студентів 70 % їхнього бюджету [17]. У 1929-1930 навчальному році ситуація із забезпеченням продовольством студентських їдалень погіршилось. Там не було цукру, бракувало хліба, по декілька місяців давали мерзлі макарони, які розрубували сокирою [18].

Отже, упродовж 1920-х рр., незважаючи на певні зусилля держави й місцевої влади щодо забезпечення студентів продовольством, переважна кількість студентської молоді хронічно недоїдала й голодувала.

Хронічне недоїдання, масові епідемії та низький рівень медичної допомоги негативно позначились на здоров'ї студентів. Крім того, стан здоров'я студентства ще в дореволюційні часи був одним із найгірших серед різних верств населення. Наприклад, українське студентство посідало перше місце за захворюваннями на туберкульоз і друге - за сифілісом, поступаючись за цим показником лише пов'ям. У 1909 р. у Харківському медичному інституті 20,8 % чоловіків і 4,7 % жінок були хворі на сифіліс [19].

Аналізуючи стан здоров'я українських студентів, слід зробити пояснення стосовно того, що розуміється під терміном "здоров'я". Комплексне його визначення охоплює такі компоненти, як совість (моральні якості людини), пам'ять, психічне здоров'я і соматичний стан.

Лихоліття світової та громадянської війни призвели до послаблення імунної системи молоді. Послаблена імунна система дала простір поширенню такого страшного захворювання, як туберкульоз. Туберкульоз як тоді, так і сьогодні є соціальною хворобою і, перш за все, уражає найбільш незахищені верстви населення. Як на початку ХХ, так і на початку ХХІ століття в Україні вирувала епідемія туберкульозу. У 1921-1922 навчальному році 75 % харківських студентів були хворі на туберкульоз, із них 6 % мали відкриту форму. З 2303 студентів м. Києва на туберкульоз хворіли 65 %, а повністю здорових було лише 132 особи (4,6 %) [20].

Поряд із туберкульозом виникали масові епідемії висипного, червеного та зворотного тифу. Студентська лікарня м. Харкова в 1921-1922 навчальному році прийняла на лікування 740 студентів, хворих на різні види тифу, 5,3 % із яких померло. У наступному 1922-1923 навчальному році епідемія тифу почала згасати. Кількість хворих скоротилась до 207 осіб, а кількість померлих - до 2,2 %. Проте епідемія туберкульозу не вщухала впродовж періоду, що вивчається. У 1924 році

на різні форми туберкульозу хворіло 75 % українського студентства [21].

До епідемії туберкульозу й тифу додалась епідемія сифілісу та інших венеричних захворювань. Моральна розпуста, голод, відсутність житла, ночівлі на вокзалах, горищах і в підвалах сприяли поширенню венеричних захворювань. На початку 1920-х рр. більше 20 % чоловіків і 7 % жінок у ВНЗ УСРР були хворі на сифіліс та інші венеричні хвороби. Навіть у другій половині 1920-х рр. ситуація щодо цих захворювань не покращилась. Так, у 1925 р. після перевірки київського студентства було госпіталізовано велику кількість сифілітиків в активній фазі, троє із яких згодом померли. Висновки обстежень 1927 р. - венеричних хворих 22,3 % від усієї кількості обстежених [22].

Поширенню венеричних хвороб сприяла проституція. Перші реальні кроки з викоринення цього ганебного явища були зроблені тільки в жовтні 1924 р., коли на засіданні колеції Головпрофосу було поставлене питання про боротьбу з проституцією. На цьому засіданні голова Головпрофосу Я. П. Ряппо офіційно визнав наявність проституції у вищих навчальних закладах і запропонував план заходів з її припинення. Цей план передбачав надання гуртожитку якомога більшій кількості студентів, окреме розселення чоловіків і жінок у гуртожитках, адміністративний контроль за особами, схильними до проституції тощо [23]. Слід зазначити, що ці дії Головпрофосу були доцільними, але вирішити проблему проституції суто адміністративними методами було неможливо. Розуміли це й самі студенти. Так, на зборах студентів Харківського технологічного інституту в березні 1927 р. були прийняті рішення, де студенти вимагали "вести боротьбу з проституцією не тільки адміністративними заходами". Вони наполягали покращити побутові й соціально-економічні умови, працевлаштувати студенток, які не мають коштів для існування [24].

Багато студентів мали декілька тяжких захворювань одночасно. Медичні огляди показали, що 92 % студентів мають від одного до трьох хронічних захворювань. Дві третини студентів страждали від гострого малокрів'я, більше половини хворіли на рахіт, третина - на шлунково-кишкові розлади [25]. Наприклад, обстеження 1925 р. луганських студентів показало, що з 369 обстежених 364 мають від однієї до трьох хронічних хвороб [26].

Невтішна соматична складова здоров'я українського студентства безпосередньо впливала на стан психічного здоров'я, ослаблювала пам'ять. У 1923 р. проведено анонімне анкетування студентів Харкова показало, що 57 % анкетованих не можуть засвоїти навчальний матеріал і внаслідок цього не встигають. Ослаблена пам'ять і матеріальні труднощі проводили до того, що більше половини студентів інститутів залишалися

по декілька років на одному курсі. Найбільше "другорічників" було в інженерно-технічних та сільськогосподарських вишах. Зважаючи на їхній фізичний стан, держава надавала їм можливість повторити курс навчання й поступово засвоїти необхідні для фахівця знання. Проте "планку знань" ніхто не збирався опускати нижче встановлених вимог.

Виснаження нервової системи, неврастенія і психічні розлади були діагностовані в половині студентів на початку 1920-х рр. Журнал "Комсомолец - агітатор" у 1926 р. надрукував матеріал про психічні розлади й самогубства серед студентів і курсантів робітничих факультетів, що, наче хвиля, прокотились навесні у ВНЗ УСРР. Серед причин, які змушували студентів піти з життя, були безвихідний матеріальний стан і слабке психічне здоров'я [27]. У 1928 р. висновки обстеження нервової системи серед студентів Харкова показали, що після першого року навчання виснаження нервової системи має 51 % студентів, а після другого - 77 %. У 1925-1926 навчальному році Харківська студентська лікарня зафіксувала 1132 випадки функціональних нервових розладів [28]. У 1926 р. ЦК КП(б) провів обстеження побуту студентів. У справі, що була подана за підсумками обстеження, повідомлялось про масові самогубства студентів, настрої глибокої депресії й спроби піти з життя [29].

Процес формування командно-адміністративної системи, який нівелював і пригнічував особистість, також негативно впливав на морально-психологічний стан українського студентства. Ці настрої знайшли відображення в листах та щоденниках. У своїх працях В. Липинський цитує листи студентів-медиків до багатотиражної газети "Рефлекс": "Мене дуже пригнічує питання про життя. Воно мене лякає. Усе навкруги порожнє і удаване...", "Радянське життя нагадує суцільну брехню. Навколо тільки й чуєш про соціалізм і комунізм, а насправді кожен кричить тільки для своєї користі, тільки для того, щоб зайняти керівне становище і краще пожити..." [2, с. 27].

Характеризуючи морально-психологічний стан студентів у 1920-і роки, слід звернути увагу і на поширення такого ганебного явища, як пияцтво й алкоголізм. Зважаючи на те, що переважна більшість студентів була віком 25-35 років, практично всі інститутські вечірки, комсомольські гуляння та екскурсії, сімейні урочистості закінчувалися грандіозним зловживанням алкоголю. Проведене в 1928 р. анонімне опитування студентів показало наявність алкогольної залежності в кожного п'ятого студента. Пияцтво у ВНЗ ставало звичайним явищем. Навіть у студентських їдальнях йшла активна торгівля алкоголем. П'янй дебоші в гуртожитках поступово ставали нормою. Деякі студенти не виходили зі стану алкогольного сп'яніння місяцями.

Висновки

Таким чином, попри те, що студентству радянською владою декларувалося чільне місце в державному будівництві, на нього покладалися особливі надії як на майбутнього провідника комуністичної ідеї, соціально-побутовий стан студентів від 1920 до 1930 року був дуже важким. Особливо гострими для студентів були питання забезпечення харчуванням та збереження психічного й соматичного здоров'я.

Результати медичних оглядів студентів тих років, а також обстеження місцевих органів влади засвідчують хронічне недоїдання молоді, а відтак і високий рівень захворюваності, особливо на шлунково-кишкові та інфекційні хвороби.

Велику частку в загальній картині захворюваності

становили венеричні хвороби та туберкульоз, які обґрунтовано вважаються соціальними хворобами, що виникають у кризові періоди суспільного розвитку. У 1920-і роки серед основних причин захворювання студентів на туберкульоз можна назвати незбалансоване й погане харчування, що знижувало імунітет і підвищувало сприйнятливості до інфекції, антисанітарні умови проживання (особливо в гуртожитках), стресові ситуації, обумовлені соціально-економічною нестабільністю та невпевненістю в майбутньому. Остання з названих причин нерідко призводила до розладів морально-психологічного стану молоді й навіть до вчинення самогубств, які на початку 1920-х років набули масового характеру, отримали широкий розголос у ЗМІ й привернули увагу органів влади. Основними причинами епідемії венеричних хвороб були житлова невлаштованість студентів, недостатність коштів для існування та майже повна відсутність моральних заборон через радикальну зміну ціннісних настанов особистості після революції та громадянської війни.

Органи державної влади намагалися вирішувати питання матеріального забезпечення вишівської молоді та поліпшення її добробуту - про це свідчать документи Головного професу й декрети РНК УСРР. Проте на тлі загального економічного занепаду в країні заходи влади за будь-яких її зусиль були недостатніми, а головним гаслом студентства тих років можна вважати виживання та самоорганізацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бистров М. Керівна роль КП(б)У у галузі вищої освіти в період побудови соціалізму 1917 - 1937 / М. Бистров. - К. : Вища школа, 1974. - 142 с.
2. Липинський В. Кто защитит студента / В. Липинський. - Донецьк, 1991. - 112 с.
3. Липинський В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки / В. В. Липинський. - Донецьк, 2000.
4. Лаврут О. О. Студентство Радянської України в 20-ті роки ХХ ст. - Автореф. дис.... к.і.н.: 07.00.01. - історія України / О. О. Лаврут. - Донецьк, 2004. - 20 с.
5. Прилуцький В. І. Молодь України в умовах формування тоталітарного ладу (1920 - 1939 рр.) / В. І. Прилуцький. - К., 2001.
6. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920 - 30-их років: соціальний портрет та історична доля / Г. Касьянов. - К. : Едмонтон, 1992.
7. Студент революції. - 1922. - № 1. - С. 6.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), - ф.166. - Оп.2. - Спр.233. - Арк. 12.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України), - ф.1. - Оп.2. - Спр. 1778. - Арк. 61.
10. ЦДАВО України. - ф. 166. - Оп.2. - Спр. 237. - Арк. 48.
11. Там само. - ф. 166 - Оп. 2. - Спр. 373. Арк. 62.
12. ЦДАГО України. - ф.1. - Оп. 2. - Спр. 1467. - Арк. 78.
13. Там само. - ф.1. - Оп. 2. - Спр. 1077. - Арк.159.
14. Там само. - ф.1. - Оп.2. - Спр. 1778. - Арк. 2.
15. Студент революції. - 1923. - №7-8. - С. 16.
16. ЦДАГО України. - ф. 1. - Оп. 2. - Спр. 1966. - Арк. 38.
17. Наша їдальня // Красний технолог. - 25 октября. - 1928.
18. Життя студента // Студент революції. - 1923. - №1. - С. 22.
19. Венерические болезни среди студентов // Студент революції. - 1927. - №5. - С. 61.
20. Краткие итоги работы Харьковского КУБУча // Студент революції. - 1923. - №7-8. - С. 123; Здоровье Киевского пролетарского студенчества // Студент революции. - 1925. - №3. - С. 47.
21. Обзор деятельности Харьковского КУБУча 2-го созыва // Студент революції. - 1924. - №1-2. - С. 116.

22. Здоровье Киевского пролетарского студенчества // Студент революции. - 1925. - №3. - С. 47;
 23. ЦДАВО України. - ф. 166. - Оп. 4. - Спр. 548 - Арк. 187.
 24. Перед выборами // Красний технолог. - 14 марта. - 1927.
 25. Итоги анонимной переписи студентов // Студент революції. - 1923. №7-8. - С. 10.
 26. В ремонте // Студент революции. - 1925. - №7. - С. 43.
 27. Пикалов Ф. Борьба за здоровое студенчество / Ф. Пикалов // Комсомолец-агитатор. - 1926. - №5 - С. 61.
 28. Ландкоф Б. За здоровье студенчества / Б. Ландкоф / Студент революції. - 1928 - №6. - С. 50.
 29. ЦДАГО України. - ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2703. - Арк. 33.

Хоруженко Кристина,

кандидат исторических наук, Красноармейский индустриальный институт

СОСТОЯНИЕ ЗДОРОВЬЯ СТУДЕНТОВ В УССР В 1920-Е ГОДЫ

Статья посвящена рассмотрению вопросов соматического, инфекционного и психического состояния здоровья украинского студенчества в 1920-е годы, а также определению факторов, которые непосредственно ухудшали это состояние. Отдельно освещены вопросы деятельности власти по борьбе с венерическими эпидемиями, эпидемиями брюшного тифа, туберкулеза и другими заболеваниями. Изучены причины болезней студентов, такие как жилищная неустроенность студентов, недостаточность средств для существования и полное отсутствие моральных запретов из-за радикального изменения ценности личности после революции и гражданской войны.

Ключевые слова: *здоровье студентов, факторы влияния, эпидемии, соматическое, инфекционное, психическое состояние здоровья.*

Khoruzhenko Khrystyna,

Ph.D. in History, Krasnoarmiysk Industrial Institute

THE HEALTH STATUS OF STUDENTS IN THE USSR IN THE 1920'S

The article is dedicated to the issues of physical, infectious and mental health of Ukrainian students in the 1920-th years, and analyzes the factors that directly make worse this condition. Separately we explore issues of power to prevent sexually transmitted epidemics, epidemics of typhoid, tuberculosis and other diseases.

We also study such factors that have caused students' diseases as housing insecurity, lack of funds for the existence and complete lack of moral prohibitions- because of a radical change in the value of personality after the revolution and the civil war.

Key words: *health students, affect factors, epidemics, somatic, infectious, mental health..*

REFERENCES

1. Bystrov M. (1974), Leading role of the Ukrainian communist party in the sphere of higher education in the period of socialism creation 1917-1937, *Higher school*, Kyiv, 142 p. (ukr).
2. Lipinsky V. (1991), Who will protect the student? Donetsk, 112 p. (rus).
3. Lipinsky V. (2000), Formation and development of new education system in USSR in the 20-th years, Donetsk (ukr).
4. Lavrut O. (2004), *Students of Soviet Ukraine in the 20-th years of the XX-th century*, Abstract of thesis for the degree of candidate of historic sciences in specialty 07.00.01. "History of Ukraine", Donetsk, 20 p. (ukr).
5. Prilutsky V.I. (2001), The youth of Ukraine in the conditions of totalitarian regime formation (1920-1939), Kyiv, (ukr).
6. Kasyanov G. (1992), Ukrainian intellectuals of the 20-th-30-th years: social portrait and historical destiny, Edmonton, Kyiv (ukr).
7. *Student revolutsii* (1922), № 1, p.6 (ukr).
8. Central State Archive High Branch of government and management of Ukraine, fond 166, opys 2, sprava 233, arkush 12.
9. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine (next - CSAPO of Ukraine), fond 1, opys 2, sprava 1778, arkush 61.
10. Central State Archive High Branch of government and management of Ukraine, fond 166, opys 2, sprava 237, arkush 48.
11. Central State Archive High Branch of government and management of Ukraine, fond 166, opys 2, sprava 373, arkush 62.
12. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, fond 1, opys 2, sprava 1467, arkush 78.
13. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, fond 1, opys 2, sprava 1077, arkush 159.
14. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, fond 1, opys 2, sprava 1778, arkush 2.
15. *Student revolutsii* (1923), № 7-8, p.16 (ukr).
16. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, fond 1, opys 2, sprava 1966, arkush 38.
17. *Krasnyi tehnolog* (1928), 25 of October (ukr).
18. *Student revolutsii* (1923), № 1, p.22 (ukr).
19. *Student revolutsii* (1927), № 5, p.61 (ukr).
20. *Student revolutsii* (1923), № 7-8, p.123 (ukr).
Student revolutsii (1925), № 3, p.47 (ukr).
21. *Student revolutsii* (1924), № 1-2, p.116. (ukr).
22. *Student revolutsii* (1925), № 3, p.47 (ukr).
23. Central State Archive High Branch of government and management of Ukraine, fond 166, opys 4, sprava 548, arkush 187.
24. *Krasnyi tehnolog* (1927), 14 of March (ukr).
25. *Student revolutsii* (1923), № 7-8, p.10 (ukr).
26. *Student revolutsii* (1925), № 7, p.43 (ukr).
27. *Comsomolets-agitator* (1926), № 5, p.61 (ukr).
28. *Student revolutsii* (1928), № 6, p.50 (ukr).
29. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, fond 1, opys 20, sprava 2703, arkush 33

© Хоруженко Кристина

Надійшла до редакції 19.03.2014